

Oriëntatiekennis in de praktijk

EEN RONDGANG IN DE DIDACTISCHE KEUKEN VAN EEN PILOTSCHOOL

In september is het zover. Het nieuwe geschiedenisexamen wordt ingevoerd op havo en vwo. Op het eerste gezicht biedt de stofomschrijving weinig houvast en lijkt het een garantie om samen met de leerlingen te verdrinken in de geschiedenis. Dat het nieuwe examenprogramma een programma is waar je als docent echt tot je recht kunt komen en leerlingen heel veel kunt bieden, bewijst KSG De Breul in Zeist.

De Breul heeft de afgelopen jaren meegedaan met de pilot op het havo. Net zoals de vakdocenten nu, stonden geschiedenisdocenten in 2003 voor de vraag hoe het nieuwe examenprogramma op het havo moest worden ingericht. Een lange lijst kenmerkende aspecten maar geen enkele richtlijn wat hierover behandeld moet worden. Neem bijvoorbeeld kenmerkend aspect 42: De Duitse bezetting van Nederland. Moet je de hele bezetting van begin tot eind doorlopen of bijvoorbeeld alleen oorzaken en gevolgen benoemen? En welk voorbeeld is kenmerkend voor Nederland? De hongervinter? De globale omschrijving van de aspecten geeft veel ruimte voor interpretatie en invulling door de docent. Maar het leidt ook tot veel onzekerheid waar te beginnen en waar te eindigen.

De sectie heeft daarom allereerst per kenmerkend aspect gekeken welke persoon of ontwikkeling in hun ogen kenmerkend is. Aan de hand van die persoon is het kenmerk inhoudelijk ingevuld. Zo is bij de Verlichting (kenmerkend aspect 27) gekozen voor Rousseau en aan de hand van zijn denkbeelden is het aspect verder uitgewerkt. De sociale kwestie (kenmerkend aspect 32) is behandeld aan de hand van Daens. Bij ieder kenmerkend aspect werd de vraag gesteld: wat vinden wij dat leerlingen hierover moeten weten? Het bleek al snel dat over de grote lijn onder de docenten veel overeenstemming was. Er was weinig discussie over wat een leerling in elk geval moet weten

over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat, de trans-Atlantische slavenhandel of de Duitse bezetting in Nederland.

Toch chronologisch

In het eerste jaar van de pilot koos De Breul voor een thematische aanpak in havo 4, om vervolgens in havo 5 de tien tijdvakken te doorlopen. Achterliggend idee was dat door deze aanpak leerlingen grotere verbanden kunnen leggen in de geschiedenis. In de praktijk bleek het echter heel lastig te zijn om binnen de thema's voldoende aandacht te besteden aan de kenmerkende aspecten. In het examenjaar moesten die dan alsnog behandeld worden met als gevolg dat het tempo te hoog lag. Deze ervaring leerde dat het heel belangrijk was om al in havo 4 te beginnen met het tijdvakkenkader en de kenmerkende aspecten. Leerlingen hebben tijd nodig om grip te krijgen op de chronologie. Net als de andere pilotscholen die aanvankelijk een thematische aanpak hadden, koos De Breul het tweede pilotjaar voor een chronologische aanpak vanaf havo 4.

Twee lessen per aspect

In de praktijk betekende dit dat de eerste zes tijdvakken in havo 4 en de laatste vier tijdvakken in havo 5 werden behandeld. Er waren gemiddeld twee lessen per kenmerkend aspect. Om het volledige programma

Marianne Baas is werkzaam als docent geschiedenis op KSG De Breul. In het kader van het afstudeeronderzoek bij het IVLOS, de lerarenopleiding van de Universiteit Utrecht, heeft zij onderzoek gedaan naar de achtergronden van het nieuwe geschiedenisexamen en hoe dit op De Breul didactisch is vormgegeven.

► Deze begrippenlijst is gebaseerd op de door Arie Wilschut geformuleerde sleutelbegrippen. Zie voor een volledig overzicht *Handreiking schoolexamen geschiedenis havo/vwo* door Arie Wilschut (Enschede 2007), pag. 24-25 (een uitgave van de SLO).

in twee jaar tijd te doorlopen, moesten inhoudelijke keuzes worden gemaakt. Deze keuzes werden voornamelijk gebaseerd op de complexiteit van een onderwerp. Het aspect 'Levenswijze van jagers en verzamelaars', is makkelijk te behandelen in één les of minder. Het is daarentegen een bijna onmogelijke opgave om het aspect 'Het voeren van twee wereldoorlogen' in twee lessen te behandelen. Daarnaast speelden ook persoonlijke voorkeuren van een docent een rol. Daarom werd ervoor gekozen om het ene aspect slechts kort te behandelen of aan te stippen, maar om voor het andere aspect een hele lessenserie te ontwikkelen.

Het didactisch uitgangspunt van De Breul is dat de leerling zelf op zoek gaat naar informatie en de docent de kaders biedt. De leerling wordt hierdoor in grote mate zelf verantwoordelijk gemaakt om oriëntatiekennis te verwerven. Om die reden werd een deel van de lestijd ingevuld als zelfstudie-uren en een deel als reguliere lessen.

Van nul tot nu

In de zelfstudie-uren gaven leerlingen zelfstandig invulling aan de kenmerkende aspecten aan de hand van opdrachten. Omdat er nog geen lesboek voorhanden was waarin de hele examenstof wordt behandeld, gebruikte De Breul tot en met dit schooljaar divers lesmateriaal, een oud examenkatern, een hoofdstuk uit een bestaande lesmethode of zelf samengesteld materiaal. Om leerlingen toch een overzichtswerk te geven, werd het stripboek *Van nul tot nu* als rode draad gebruikt.

Het basishulpmiddel voor de leerlingen was een stencilset met een overzicht van alle kenmerkende aspecten en een korte uitwerking met bijbehorende begrippen.¹

Leerlingen moesten ieder kenmerkend aspect toelichten en hiervoor alle punten van de uitwerking en bijbehorende begrippen gebruiken. Bovendien moesten leerlingen bij elk aspect een voorbeeld noemen van

een kenmerkende persoon of gebeurtenis en uitleggen waarom zij dat voorbeeld hadden gekozen. Leerlingen hielden daarnaast zelf een tijdbalk bij met volgens hen belangrijke jaartallen.

Op deze wijze verzamelde en ordende de leerling informatie om de kenmerkende aspecten vorm en inhoud te geven. Dit voorkwam dat de kenmerkende aspecten losse begrippen werden zonder dat de leerling zich hier echt een beeld bij kon vormen. Verder kregen leerlingen opdrachten ter verduidelijking van ontwikkelingen. Zo kregen ze een kaartopdracht rondom het begrip 'imperialisme' of bronopdrachten om hen te laten oefenen met historische vaardigheden.

Stokpaardjes

De klassikale lessen waren bedoeld voor nadere uitleg en verdieping van de stof. Zij vormden het cement tussen de kenmerkende aspecten. Deels waren de lessen frontaal onderwijs, deels werd er activerend gewerkt. In de frontale lessen werden voorbeelden nader uitgediept door middel van documentaires, films of minicolleges. In deze lessen werden ook kenmerkende voorbeelden behandeld.

De keuze voor de onderwerpen van deze lessen was afhankelijk van diverse factoren. De docent in kwestie wist juist van dat aspect veel af en/of vond het belangrijk dat leerlingen juist dat voorbeeld kenden. Soms ook werd de keuze eenvoudigweg bepaald doordat er over het ene voorbeeld wel beeldmateriaal te vinden was en over het andere niet. Ook bij andere pilotscholen bleek dat voor de keuze van voorbeelden vaak teruggevallen werd op de zogezegd 'ongeschreven canon' die veel docenten in hun hoofd hebben. Kennis over Hitler behoort niet tot de verplichte stof. Geen enkele docent zal het echter nalaten om Hitler te behandelen. Docenten zijn niet meer met handen en voeten gebonden aan een vaste stofomschrijving, maar kunnen hun eigen inhoudelijke keuzes maken, zolang deze aansluiten bij een kenmerkend aspect. Naast inhoudelijke verdieping werden de lessen ge-

▽
Fragment van de stencilset De Tien Tijdvakken. Bij ieder kenmerkend aspect is een korte toelichting gegeven en een overzicht van de belangrijkste begrippen.

Tijdvak	Kenmerkend aspect	Toelichting bij aspecten	Begrippen
9	33	33	33
Eerste helft 20e eeuw	De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie	- Economische motieven voor het modern imperialisme; grondstoffen en afzet - Andere motieven voor het modern imperialisme - De verovering van Azië en Afrika - Verschil kolonialisme en modern imperialisme - Gevolgen modern imperialisme	- industriële revolutie - kolonialisme - imperialisme - modern imperialisme - white man's burden
1900 - 1950			
Tijd van wereldoorlogen			

VOORBEELD 1: VAN NUL TOT NU

Aan de hand van het stripboek 'Van nul tot nu' moesten leerlingen kenmerkende aspecten leren invullen. In het tweede deel van de serie wordt de Nederlandse Opstand uitgebreid behandeld. Leerlingen krijgen de opdracht personen en gebeurtenissen te noteren die zij belangrijk vinden in de Nederlandse Opstand en uit te leggen waarom zij dat vinden. Daarna kregen zij de vraag welke gebeurtenis zij een keerpunt vonden en waarom zij juist die gebeurtenis kozen. Een leerling koos bijvoorbeeld voor het Plakkaat van Verlatinge. Als een leerling vervolgens uit moest leggen waarom dit een keerpunt was, moest hij de hoofdlijnen van de Nederlandse Opstand goed kennen. Waarom was dit bijzonder, hoe werden de Nederlanden daarvoor bestuurd, wat was de oorzaak van het opstellen van het Plakkaat, welke gevolgen had het, et cetera. Een leerling moest hierbij heel goed de grote lijnen van de Opstand weten. Door deze aanpak bereik je het doel van oriëntatiekennis: de leerling kan aan de hand van een kenmerkende gebeurtenis een belangrijke ontwikkeling beschrijven.

bruikt om begrippen uit te diepen. Nog eens uitgebreid op het bord de verschillen tussen fascisme, nationaal-socialisme en communisme of verduidelijking van de lijn ontdekkingsreizen – handelskapitalisme – kolonisatie – modern imperialisme – dekolonisatie. Verbanden die leerlingen vaak niet uit zichzelf leggen en die de docent daarom aan moet dragen.

Nabespreking

Naast het klassikale onderwijs werden de lessen gebruikt om leerlingen kennis te laten toepassen. Leerlingen moesten aan de hand van de kennis die ze hadden verzameld in studie-uren en lessen nadenken over de stof, deze informatie delen met elkaar en vervolgens tot overeenstemming komen. De bundels 'Actief Historisch Denken' en 'Geschiedenis Doordacht' van Jan de Vries e.a. vormden een belangrijke bron voor deze opdrachten. In de nabespreking werd de leerling door de docent weer teruggevoerd naar de oriëntatiekennis: wat leert deze opdracht over een bepaald kenmerkend aspect, welke begrippen kun je eraan vastmaken, welke gebeurtenissen heb je leren kennen en waarom kun je juist die goed koppelen aan dat kenmerkend aspect? (zie voorbeeld 2) Naarmate de oriëntatiekennis van leerlingen groeide, werd het voor docenten mogelijk grotere verbanden aan te brengen en leerlingen te trainen in historisch redeneren. Zo kon in een onderwijsleergesprek dieper ingaan op de overeenkomst en verschillen in het

bestuur tussen de Lodewijk XVI en Napoleon. Vervolgens kon de stap gemaakt worden naar het absolutisme in de zestiende eeuw versus dictatoriale systemen in de twintigste eeuw.

Presentatie

Ieder tijdvak werd afgesloten met een powerpoint presentatie². Leerlingen maakten rondom een kenmerkend aspect een presentatie met eigen voorbeelden. Zij maakten hiervoor gebruik van alle kennis die zij in die periode over een tijdvak hadden opgedaan. Leerlingen lieten deze presentaties aan elkaar zien en moesten beargumenteren waarom zij juist dat voorbeeld kenmerkend vonden.

Leerlingen vonden dit een heel moeilijk onderdeel. Met name de keuze voor een eigen voorbeeld leidde tot veel onzekerheid. Waar moet je beginnen met zoeken? Vrijwel iedere leerling zocht zijn toevlucht tot internet en nam de informatie kritiekloos over. Wikipedia werd zo de belangrijkste en vaak enige informatiebron. Daarom moesten docenten wel enige sturing geven en bij bepaalde kenmerkende aspecten zelf personen aanreiken. Leerlingen moesten dan weer uitzoeken waarom deze persoon kenmerkend is voor een bepaalde ontwikkeling en hiervoor bijvoorbeeld minimaal drie informatiebronnen gebruiken.

Voor de docent waren de presentaties een goed controlemoment. Het werd snel duidelijk wat leerlingen wel en niet begrepen hadden. Bij de nabespreking van de presentaties kon worden bijgestuurd en konden eventuelen hiaten worden opgevuld. Met deze presentatie had de leerling zijn oriëntatiekennis overzichtelijk op een rij. Een heel handig hulpmiddel ter voorbereiding op het examen.

Grip

De hoeveelheid stof bleek voor leerlingen het grootste probleem van het nieuwe examenprogramma te zijn. Als docent heb je een referentiekader om op terug te vallen, maar voor havo-leerlingen werd het al snel een dikke brij abstracte kenmerken en begrippen zonder enig logisch historisch verband. Het gevaar bestond dat leerlingen de omschrijvingen van de kenmerkende aspecten en een bijbehorend voorbeeld in hun hoofd stampten zonder enig historisch besef. Zeker leerlingen die vlak voor een schoolexamen begonnen met leren, kregen geen grip meer op de stof. Alles werd door elkaar gehaald. Maar ook voor de serieus werkende leerling bleek het verwerven van oriëntatiekennis geen gemakkelijke opgave. Zo droeg een welwillende leerling tijdens de les Gandhi aan als voorbeeld van een persoon die kenmerkend was voor de Koude Oorlog. 'Maar de Koude Oorlog is toch een oorlog zonder wapengeweld? Gandhi was ook voor een geweldloze strijd.' Om te voorkomen dat de kenmerkende aspecten

Het sjabloon van de
door De Reul gebruikte
powerpoint presentatie
is gemaakt door Arie
Wilschut. Een origineel
is aan te vragen bij de
IVDG (www.ivdg.nl).

VOORBEELD 2: DE DOOD VAN GRAAF WILLEM³

Na het beginscherm van een tijdvak volgt per bijhorend kenmerkend aspect een sheet. De begrippen die leerlingen moeten kennen staan onderstreept. Leerlingen moeten op deze sheet uitleg geven aan het aspect. Daarnaast moeten zij een voorbeeld geven van een kenmerkend persoon en een afbeelding plaatsen die bij dit kenmerkend aspect hoort.

13 OPKOMST HANDEL EN AMBACHT

De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving.

'De dood van graaf Willem' is een mysterie uit Actief Historisch denken. Leerlingen krijgen een kort inleidend verhaal over ene graaf Willem die in 1189 dood wordt aangetroffen in de stal. Leerlingen moeten vervolgens onderzoeken of hier sprake is van moord en zo ja, wie de dader is. Hiervoor krijgen zij kaartjes met uitspraken van mogelijke daders. Zo vertelt een boer dat hij werkt voor de graaf om bescherming te krijgen maar dat hij steeds meer diensten en belastingen moet betalen aan de graaf en ook steeds harder moet werken omdat de graaf geen nieuwe horige boeren in dienst neemt. De uitkomst van dit mysterie is dat er geen duidelijke dader is. Het meest waarschijnlijke is dat de graaf zelfmoord heeft gepleegd. Als leerlingen over de eerste verontwaardiging van deze teleurstellende uitkomst heen zijn, heb je als docent veel aanknopingspunten voor een gesprek over begrippen die, veelal ongemerkt, voorbij zijn gekomen: standenmaatschappij, stadsrechten, horigheid, de opkomst van de burgerij en de veranderingen in de landbouw.

Geen werkboek

Terugblikkend op de pilot zijn de docenten op De Breul tevreden over het examenprogramma dat zij de afgelopen jaren hebben ontwikkeld. Om die reden zullen er geen grote veranderingen komen in de opbouw van het programma. Wel kiest De Breul voor een lesmethode om de leerling houvast te geven. Leerlingen geven aan dat zij een boek missen om op terug te vallen. Daarbij verzamelden ze in twee jaar tijd een grote hoeveelheid stencils. Dit maakte het niet altijd overzichtelijk en er raakte er, zeker bij een havo-leerling, wel eens wat zoek.

De methode wordt echter primair als naslagwerk gehanteerd. Dit om te voorkomen dat de leerling, maar ook de docent, de examenmethode als stofomschrijving gaat hanteren. De daarin genoemde jaartallen, gebeurtenissen en gekozen voorbeelden worden dan snel onderdeel van de te leren kennis. De werkboeken die bij de nieuwe methodes horen, bevorderen dit. Leerlingen moeten in veel gevallen gedegen kennis hebben van een bepaalde gebeurtenis om de vraag goed te kunnen beantwoorden.

Dit ondergraaft het uitgangspunt van het nieuwe examen, namelijk dat leerlingen gebeurtenissen en personen moeten kunnen plaatsen als voorbeeld van een bepaalde algehele ontwikkeling en niet hoeven te kennen als feit op zich. Leerlingen hoeven niet te weten wie Voltaire is. Maar als zij een bron van Voltaire lezen met daarin diens gedachten over vrijheid van het individu en het jaar van uitgave, dan moeten zij dit beargumenteerd kunnen plaatsen in de Verlichting.

Een ingevulde sheet door havo 5 leerlingen

19 MENS- EN WERELDBEELD VAN DE RENAISSANCE

Het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.

De boekdrukkunst is het begin van een nieuwe mens- en wereldbeeld. En dus een heel goed voorbeeld voor dit kenmerkend aspect.

Door de boekdrukkunst werden ideeën verspreid en vormde steeds meer mensen hun eigen mening, hierdoor nam de macht van kerk af. Ook ontstond het humanisme (mens): de mens was belangrijkste onderdeel van de schepping. Ook in de kunst kwam een nieuwe manier van denken; genaamd de Renaissance (wedergeboorte), de klassieke oudheid kwam weer terug. Bv. Barok.

Erasmus was een van de bekendste Humanisten. Hij schreef een boek Lof der Zoetheit, waarin duidelijk te lezen is dat hij een eigen mening had. En dat is heel kenmerkend voor het nieuwe mens beeld.

abstracte definities worden, moeten leerlingen heel goed getraind worden om continue de stof te herhalen en elkaar erover te laten vertellen. Alleen dan krijgen leerlingen grip op de oriëntatiekennis.

Actief historisch denken, Jan de Vries e.a., pag. 141-144

MEER INFORMATIE OVER HET NIEUWE EXAMEN VINDT U OP DE VOLGENDE WEBSITES:

www.slo.nl

Op de website van de SLO vindt u ondermeer de brochure 'Het nieuwe geschiedenisexamen in de tweede fase' van Albert van der Kaap en Edwin Marshall, met veel informatie over de pilot en het nieuwe geschiedenisexamen. De brochure bevat handige bijlagen, zoals een overzicht met beslispunten voor de sectie en adviezen voor inrichting van het PTA. Het is wel even zoeken op de site. Het beste kunt u daarom de directe link intoetsen: www.slo.nl/themas/00110/Geschiedenis

www.ivgd.nl

Hier vindt u allerlei informatie over de pilot en het nieuwe geschiedenisexamen. Ook kunt u op deze site de pictogrammen van de tijdvakken downloaden en de cd 'Tijdvakken concreet' bestellen. Op deze cd staat een powerpointpresentatie waarop alle kenmerkende aspecten van een voorbeeld zijn voorzien. Een lege presentatie voor leerlingen is eveneens opgenomen. U kunt op deze site tevens het volledige evaluatierapport van de pilot downloaden.

www.vgnkleio.nl

Hier vindt u het examenprogramma vanaf 2007, de toelichting bij het examenprogramma en het advies van het VGN-bestuur naar aanleiding van het evaluatierapport.

Als leerlingen uit het boek alleen geleerd hebben dat Rousseau een Verlichter is, kunnen zij bij het examen in verwarring raken bij een bron over Voltaire. Daarom is het zeer belangrijk dat je als docent de leerlingen consequent traint zelf voorbeelden te zoeken en te beargumenteren waarom zij dit kenmerkend vinden. En dat je in elk geval duidelijk maakt dat het slecht 'een' voorbeeld is. Je moet, kortom, als docent altijd voor ogen houden dat het doel oriëntatiekennis is en daarop je lessen richten.

Om de aandacht op de kenmerkende aspecten vast te houden, overweegt De Breul geen werkboek aan te schaffen maar hiervoor eigen materiaal te gebruiken. Gaandeweg de pilot is een format ontwikkeld voor opdrachten. Ieder tijdvak kun je op dezelfde manier benaderen. De leerling moet bijvoorbeeld van ieder tijdvak een tijdvak kunnen maken met belangrijke gebeurtenissen, in een bijpassende kaartopdracht zaken als gebiedsuitbreiding aan kunnen geven, een afbeelding van een kenmerkend persoon kunnen zoeken en een omschrijving kunnen geven van de kenmerkende aspecten van dat tijdvak met verwerking van de begrippen. Daarnaast zal de leerling door middel van bronopdrachten worden getraind in historisch redeneren.

Tot slot

De aanpak van De Breul laat zien dat activerende didactiek een goed middel is om leerlingen oriëntatiekennis te laten ontwikkelen. Het nieuwe examenprogramma biedt alle ruimte om leerlingen zelf op ontdekking te laten gaan. Het is voor De Breul een programma waar je als geschiedenisdocent echt tot je recht kunt komen en leerlingen heel veel kennis te bieden hebt. Geen voorgeschreven programma meer, maar ruimte om je eigen accenten te leggen en eigen

didactische keuzes te maken. Tijd is een belangrijke beperking. Je hebt gemiddeld maar twee lessen per kenmerkend aspect. Het is daarom raadzaam bewuste inhoudelijke keuzes te maken. Ook is het belangrijk leerlingen vanaf het begin vertrouwd te maken met de kenmerkende aspecten en te trainen in de benadering van voorbeelden. Gebeurtenissen en personen moeten leerlingen niet kennen als feit op zich maar herkennen als een kenmerkende uiting van een periode. Zo zullen zij dit ook op het examen krijgen.

Inmiddels is de tweede lichting examenkandidaten 'nieuwe stijl' druk bezig met de voorbereiding op het examen in mei. Binnenkort verlaten deze leerlingen als één van de eersten de havo met oriëntatiekennis over alle tijdvakken van de geschiedenis.

Beginscherm van een tijdvak met de bijbehorende kenmerkende aspecten.

TIJDVAK 4
Tijd van steden en staten

Andere namen voor deze tijd:
Hoge en Late Middeleeuwen

- 93 Ookkomst van handel en ambacht
- 14 Steden met stadsrecht
- 15 Strijd tussen kerk en staat
- 16 De kruistochten
- 17 Het begin van staten

Het pictogram:
Op de achtergrond het interieur van een stedelijke kathedraal. Op de voorgrond een stadspoort, symbool van onafhankelijkheid van steden. Kerk en staat in de stad.

Dit tijdvak hoort bij de MIDDELEEUEWEN